

Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна

ОСНОВИ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Підручник

За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора *Т. Л. Сироїд*

Друге видання, перероблене і доповнене

Харків
«Право»
2020

УДК 341:061.1ЄС(075)

О-75

*Затверджено до друку рішенням вченої ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол №8 від 27.08.2018 р.)*

Рецензенти:

В. В. Ладиченко – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України;

М. М. Микієвич – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри європейського права факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка;

О. В. Тарасов – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Авторський колектив:

Л. І. Адашис – розд. 8; *Т. М. Анакіна* – розділи 4, 9, 10, 17; *С. М. Вихрист* – розд. 15 (спільно з *М. О. Медведєвою*); *О. А. Гавриленко* – розд. 1 (спільно з *Т. Л. Сироїд*); *Ф. Крістані* – розд. 12 (у пер. *А. О. Червяцовой*); *А. Кюннеке* – розд. 13 (у пер. *А. О. Червяцовой*); *Е. Кишиштофік* – розд. 6 (у пер. *А. Л. Шевченко*); *М. О. Медведєва* – розд. 15 (спільно з *С. М. Вихристом*); *С. М. Перепьолкін* – розд. 14; *Т. Л. Сироїд* – розділи 1 (спільно з *О. А. Гавриленком*), 2, 3, 5, 16; *Л. А. Філяніна* – розд. 7; *Л. О. Фоміна* – розд. 11

Основи права Європейського Союзу : підручник / [Л. І. Адашис, О-75 Т. М. Анакіна, С. М. Вихрист та ін.] ; за заг. ред. Т. Л. Сироїд ; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Харків : Право, 2020. – 590 с.

ISBN 978-966-937-816-3

У підручнику проаналізовано сучасний стан та перспективи подальшого розвитку права ЄС, розкрито зміст основних принципів, інститутів, надано характеристику організаційно-правового механізму ЄС; приділено увагу положенням окремих галузей. Акцентовано увагу на питанні співробітництва між ЄС та Україною, а також на проблемі гармонізації українського законодавства з правом ЄС.

Авторський колектив підручника включає вітчизняних і зарубіжних учених – спеціалістів у галузі права Європейського Союзу, міжнародного права.

Для студентів, аспірантів, викладачів юридичних закладів вищої освіти, науковців, а також усіх, хто цікавиться проблемами права Європейського Союзу.

УДК 341:061.1ЄС(075)

© Анакіна Т. М., Гавриленко О. А.,
Крістані Ф. та ін., 2018

© Адашис Л. І., Анакіна Т. М.,
Вихрист С. М., перероблення
і доповнення, 2020

© Видавництво «Право», 2020

ISBN 978-966-937-816-3

==== **Відомості про авторів**

Адашис Людмила Іванівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Університету митної справи і фінансів (м. Дніпро, Україна). У 2010 р. захистила кандидатську дисертацію, у 2012 р. – отримала вчене звання доцента. Працює в Університеті митної справи та фінансів (у минулому Академія митної служби України) з 2000 р. Досліджує широке коло питань європейського права, зокрема правову природу Європейського Союзу та його спільні політики, становлення та функціонування інститутів та допоміжних органів ЄС, а також питання реалізації та захисту прав людини, вплив глобалізаційних перетворень на цей процес тощо. Автор понад 70 наукових, науково-популярних та навчально-методичних публікацій.

Анакіна Тетяна Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, Україна). Захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.11 – «Міжнародне право». Працювала науковим співробітником Лабораторії порівняльного та європейського права Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України. Є старшим юридичним експертом Проекту ЄС «Сприяння імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС» (Association4U), а також радником Регіонального відділення Секретаріату Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини при Головному територіальному управлінні юстиції у Харківській області.

Вихрист Сергій Михайлович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін ЗВО «Університет економіки та права «КРОК» (м. Київ, Україна). Захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.11 – «Міжнародне право». Є членом комітету з дотримання Протоколу про воду та здоров'я до

Конвенції ЄЕК ООН про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер. Викладав у Харківському національному університеті внутрішніх справ (м. Харків, Україна).

Гавриленко Олександр Анатолійович – доктор юридичних наук, кандидат історичних наук, професор, професор кафедри міжнародного і європейського права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (м. Харків, Україна). Автор понад 220 наукових, науково-популярних та навчально-методичних публікацій. Викладав у Харківському національному університеті радіоелектроніки, Харківському національному університеті внутрішніх справ. Член Міжнародної асоціації істориків права.

Едіта Кшиштофік (Edyta Krzysztofik) – доктор філософії (PhD), доцент кафедри міжнародного права і права Європейського Союзу юридичного факультету (*Faculty of Law, Canon Law and Administration*) Люблінського католицького університету імені Іоанна Павла II (м. Люблін, Польща). Учасниця програм і стипендій ERASMUS, а також проектів за підтримки Фонду надання притулку, міграції та інтеграції (*Asylum, Migration and Integration Fund*), зокрема, літніх шкіл у рамках проекту «Люблінська коаліція для інтеграції» (*«Lublin Coalition for Integration»*) та ін.

Крістані Федеріка (Federica Cristani) – науковий співробітник Інституту світової торгівлі Бернського університету (Швейцарія), PhD. Докторську дисертацію захистила в Університеті Верони, викладала в Італії (Університет Верони та Університет Болоньї) та в Угорщині (Католицький університет імені Пітера Пазмані, м. Будапешт). Проходила стажування в Інституті порівняльного публічного права і міжнародного права імені Макса Планка (м. Гейдельберг, Німеччина) та в Центрі міжнародного права імені Лаутерпаха Кембриджського університету (Велика Британія).

Кюннеке Арндт (Arndt Künnecke) – професор публічного права і політики Федерального університету прикладних наук для публічної адміністрації (м. Брюль, ФРН), PhD. До свого повернення до Німеччини протягом десяти років викладав у Туреччині (Університет Окана та Університет МЕФ, м. Стамбул). Мав юридичну практику в Німеччині та Туреччині, а також здійснював журналістську діяльність для німецьких ЗМІ. Науково-дослідна діяльність доктора Кюннеке, результати якої відображено у кількох монографіях та низці статей, зосереджена на питаннях європейського права, захисті прав споживачів та міграційному праві ЄС.

Медведєва Марина Олександрівна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна). Захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.11 – «Міжнародне право». Є членом Піклувальної ради ВГО «Українська асоціація міжнародного права». Була членом журі II етапу Всеукраїнської студентської олімпіади з навчальної дисципліни «Міжнародне право (публічне, приватне)» у 2017–2019 рр., а також Регіональним координатором Європейських раундів Стетсонського конкурсу з міжнародного права навколишнього середовища у 2009–2010 та 2014–2015 рр.

Перепьолкін Сергій Михайлович – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародного права навчально-наукового інституту права та міжнародно-правових відносин Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро, Україна). Захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.11 – «Міжнародне право». Автор низки публікацій, присвячених актуальним питанням теорії та практики міжнародного публічного і європейського права, зокрема в галузі міжнародного митного права та митного права Європейського Союзу. Викладав у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна).

Сироїд Тетяна Леонідівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного і європейського права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (м. Харків, Україна). Захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.11 – «Міжнародне право». Була учасником проекту Модуль Жана Моне № 553472-EPP-1-2014-I-UA-EPPJMO-VJDULE «Започаткування навчального курсу з права Європейського Союзу», який було реалізовано на юридичному факультеті Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна у 2014–2017 рр. Автор низки публікацій, присвячених актуальним проблемам міжнародного публічного і європейського права (понад 180 наукових, науково-популярних та навчально-методичних праць). Має багаторічний досвід викладацької та науково-дослідної роботи. Викладала в Інституті Сходознавства та міжнародних відносин «Харківський колегіум», Харківському національному університеті внутрішніх справ.

Філяніна Людмила Анатоліївна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права навчально-наукового інституту права та міжнародно-правових відносин Університету митної справи та фінансів (м. Дні-

про, Україна). Захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.11 – «Міжнародне право». Автор понад 100 наукових та навчально-методичних публікацій. Викладала у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна).

Фоміна Ліна Олександрівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного і європейського права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (м. Харків, Україна). Захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.11 – «Міжнародне право». Автор низки публікацій, присвячених актуальним питанням міжнародного захисту прав людини і забезпечення безпеки.

Передмова

Протягом останніх десятиліть у системі вищої юридичної освіти України поряд із традиційними курсами та програмами вивчення національної держави і права, правової системи міжнародного права все більше уваги приділяється питанням пізнання наднаціональної правової системи Європейського Союзу (Європейської Унії). Це, зокрема, засвідчує й поява викладання у вітчизняних вишах відповідних спецкурсів та спецсемінарів і здійснення наукових досліджень, присвячених правовим основам організації та функціонування Євросоюзу, проведення тематичних конференцій, публікування монографічних досліджень, навчальних посібників, наукових статей і тез¹.

Право Європейського Союзу було сформовано на межі міжнародного права та національного права. Воно поєднує правові інститути, принципи та механізми міжнародного та національного права і являє собою окрему, *sui generis* правову систему². Рішенням Суду Правосуддя у справі 26/62 *Van Gend en Loos* було обґрунтовано, що «...Співтовариство [Союз] створює новий правовий порядок у міжнародному праві, на користь якого держави лімітува-

¹ Дахно І. І. Право Європейського Союзу : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2018. 415 с.; Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека : учебник / авт. кол.: М. М. Бирюков, М. В. Каргалова, Р. А. Касьянов и др. М. : Норма: ИНФРА-М, 2010. 960 с.; Медведев Ю. Л. Право Європейського Союзу : навч.-метод. посіб. / Ю. Л. Медведев, Г. Б. Сорока. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 288 с.; Право Європейського Союзу : навч. посіб. / В. М. Бесчасний, В. П. Філонов, О. В. Філонов, В. М. Субботін та ін. ; за ред. В. М. Бесчасного. 2-ге вид., стер. Київ : Знання, 2011. 366 с.; Право Європейського Союзу : навч. посіб. / за заг ред. Р. А. Петрова. 3-тє вид., змін. і допов. Київ : Істина, 2010. 376 с.; Право Європейського Союзу : навч. посіб. / Л. О. Бондар, Г. В. Бредова, А. О. Вакуленко та ін. Київ : Істина, 2010. 372 с.; Право Європейського Союзу : підручник / за ред. В. І. Муравйова. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 704 с.; Право Європейського Союзу. Особлива частина : навч. посіб. (з урахуванням положень Лісабонського Договору). Київ : Істина, 2010. 528 с.; Право Европейского Союза : учеб. для вузов / под ред. С. Ю. Кашкина. 3-е изд., перераб. и доп. М. : Издательство Юрайт ; Высшее образование. 2010. 1119 с.; Право Європейського Союзу : підручник / за ред. В. І. Муравйова. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 704 с.; Тюріна О. В. Основи права Європейського Союзу : навч. посіб. / О. В. Тюріна. Київ : ФОП О. С. Ліпкан, 2012. 100 с.

² Лат., букв. своєрідний, єдиний у своєму роді.

ли свої суверенні права, хоча і в обмежених сферах, і суб'єктами якого є не лише держави-члени, а також їх громадяни»¹. Такий самий підхід надалі було розвинено в рішенні у справі 6/64 *Costa v. ENEL*, де підкреслювалося, що «... на відміну від звичайних міжнародних угод, Договір про Європейське економічне співтовариство створив свою власну правову систему, яка... стала невід'ємною частиною правових систем держав-членів і якої їх суди зобов'язані дотримуватися»².

Право Євросоюзу має наднаціональний характер, оскільки має вищу юридичну силу щодо національного права держав-членів. Відповідно до принципу верховенства права ЄС будь-яка норма права Союзу незалежно від форми її існування має вищу юридичну силу в національному правопорядку кожної держави-члена відносно будь-якої норми права такої держави, незалежно від форми її закріплення³. Право Євросоюзу має пряму дію в національному праві держав-членів, адже відповідно до принципу прямої дії воно наділяє суб'єктивними правами та обов'язками не лише держави-члени, але й безпосередньо фізичних та юридичних осіб, які можуть захищати свої права, що гарантуються нормами права Європейського Союзу, шляхом подання позовів до судів держав-членів, тобто в межах національної правової системи. За своєю спрямованістю право ЄС є інтеграційним. Воно запроваджує єдині, уніфіковані правила поведінки для всіх держав-членів, фізичних та юридичних осіб, що перебувають під юрисдикцією Європейського Союзу. Право ЄС суттєво впливає на національне право держав-членів та визначає розвиток національних правових систем держав-членів. Крім того, право Євросоюзу здійснює значний вплив на правові системи третіх країн, зокрема й України. Основою такого впливу є міжнародні договори про співпрацю, у тому числі угоди про асоціацію, що містять зобов'язання з гармонізації національного законодавства з нормами права Європейського Союзу⁴.

Поглиблений інтерес до тематики, що стосується Європейського Союзу та його правової системи, не випадковий, якщо мати на увазі не лише теоретико-наукову, але й практичну значущість його пізнання з огляду на підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Політичну частину цієї Угоди було підписано 21 березня 2014 р. під час Позачергового Саміту Україна – ЄС,

¹ Judgment of the Court, *Van Gend & Loos*, Case 26–62 (5 February 1963). URL: https://www.cvce.eu/en/obj/judgment_of_the_court_van_gend_loos_case_26_62_5_february_1963-en-4b81dcab-c67e-44fa-b0c9-18c48848faf3.html.

² Judgment of the Court of 15 July 1964. *Flaminio Costa v E.N. E. L.* Reference for a preliminary ruling: *Giudice conciliatore di Milano – Italy*. Case 6–64. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61964CJ0006>.

³ Євроінтеграційний портал. Характеристика права ЄС. URL: <https://eu-ua.org/kharakterystyka-prava-yes>.

⁴ Там само.

а 27 червня 2014 р. під час засідання Ради ЄС Президент України та керівництво Європейського Союзу і глави держав та урядів 28 держав – членів ЄС підписали економічну частину Угоди. 16 вересня 2014 р. Верховна Рада України та Європейський парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС. Українська сторона передала депозитарію ратифікаційні грамоти і завершила таким чином усі внутрішньодержавні процедури. Відповідно до ст. 486 Угоди з 1 листопада 2014 р. здійснювалося її тимчасове застосування до моменту набрання нею чинності. 1 вересня 2017 р. після тривалого процесу ратифікації Угода про асоціацію між Україною та ЄС набула чинності у повному обсязі. За своїм обсягом і тематичним охопленням Угода стала найбільшим міжнародно-правовим документом за всю історію України та найбільшим міжнародним договором з третьою країною, будь-коли укладеним Європейським Союзом. Вона стала яскравою демонстрацією якісно нового формату відносин між Україною та ЄС на принципах «політичної асоціації та економічної інтеграції».

Тісна співпраця нашої держави з ЄС триває й нині. Так, за результатами саміту Україна – Європейський Союз, який відбувся 8 липня 2019 р. у Києві, сторони підписали угоди щодо фінансової підтримки громадянського суспільства, децентралізації, антикорупційних заходів і реформ.

Членство 28 (станом на листопад 2019 р.) європейських держав у Союзі означає, що європейське законодавство стало невід’ємною частиною їхніх правових систем. Тому знати і розуміти законодавство Союзу необхідно не лише юристам-міжнародникам, але й усім правникам. Окрім того, у практичному плані результати вивчення правової системи Євросоюзу, аналізу унікального досвіду формування та функціонування даного наднаціонального утворення, що поєднує суверенні держави, безсумнівно, можуть бути використані для вироблення відповідних пропозицій щодо подальшого розвитку й удосконалення відносин України з ЄС, а також з іншими державами.

У теоретичному плані вивчення правової системи Євросоюзу, аналіз його інституціональної, функціональної та інших сфер дозволяють не лише суттєво розширити діапазон нашого пізнання в міжнародно-правовій та державно-правовій царинах, але й по-новому оцінити традиційні уявлення щодо низки державно-правових явищ, інститутів і установ, що часом розглядаються вітчизняною юридичною наукою як непорушні. Це, наприклад, стосується традиційного уявлення про правову систему як про одомірне явище, тоді як стосовно Євросоюзу вона розглядається разом із джерелами права на різних рівнях – первинному і вторинному¹.

¹ Богачова Л. Л. Вплив європейського права на розвиток національних правових систем. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2009. Вип. 18. С. 34–35.

Ідеться також про форми державного або наддержавного устрою того чи іншого об'єднання. Існуючий поняттєвий апарат у подібних випадках традиційно апелює до таких форм, як федерація, конфедерація, унітарна держава й міжнародна організація. Водночас дослідження форми утворення та функціонування Європейського Союзу з усією очевидністю доводить, що, окрім традиційних державно- і наддержавно-правових форм, існують форми змішані, які суттєво відрізняються від найбільш поширених.

Схоже справа виглядає й з деякими іншими сталими й на перший погляд непорушними уявленнями щодо державно-правових та міжнародно-правових явищ та понять, що їм відповідають. Це, наприклад, уявлення про процес конституціоналізації правової системи, який традиційно асоціюється з прийняттям парламентом або шляхом референдуму основного закону національної держави, а у випадку з Європейським Союзом – із прийняттям відповідного конституційно значущого акта судом; уявлення про конвергенцію, яка раніше розглядалася дослідниками як доктрина, що зазвичай застосовувалася переважно до різнотипних (буржуазного та соціалістичної типу) державно-правових систем, а нині в межах Євросоюзу – до однотипних правових систем і правових сімей, а саме до романо-германського та англосаксонського права.

Убачається очевидним, що накопичений за останні роки досить значний нормативний та академічний матеріал, який стосується Європейського Союзу і його правової системи, може й повинен бути повною мірою використаний у науково-дослідній роботі, а також у навчальному процесі. Необхідність цього, так само як і необхідність більш широкого використання в юридичній науці й вітчизняній освіті порівняльного правознавства, зумовлена насамперед сучасними процесами глобалізації та регіоналізації. Зміцнення економічних, торговельних, фінансових, інформаційних та інших зв'язків сучасної України з іншими державами, що викликані даними процесами, неминуче породжує потребу в професійних знаннях у царині не лише вітчизняної, але й зарубіжної державно-правової матерії.

У цьому виданні з позицій загальної теорії держави і права, а також частково інших юридичних дисциплін автори спробували розглянути лише окремі базові, теоретично й практично значущі питання, що стосуються правової системи Європейського Союзу. Це питання конституціоналізації та інституціоналізації Європейського Союзу і його правової системи; юридичної природи та змісту правової системи Євросоюзу, наявності в ній елементів романо-германського і англосаксонського права; конвергенції та дивергенції даних правових сімей (зокрема, з огляду на процеси BREXITy), співвідношення права Європейського Союзу з національним і міжнародним правом; джерел

права Євросоюзу та прецедентного права; нормотворчості та правозастосування в Європейському Союзі тощо.

Підготовка до написання цього підручника ґрунтувалася на опрацюванні законодавства Євросоюзу та його держав-членів, документів і відповідних праць зарубіжних і вітчизняних дослідників. Деякий використаний у даній книзі матеріал, що має глибоку значущість для повного та всебічного пізнання Європейського Союзу та його правової системи, був опрацьований і опублікований авторами раніше. Зокрема, у 2014–2017 навчальних роках юридичний факультет Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за фінансової підтримки Виконавчої агенції з освіти, аудіовізуальних засобів і культури (EACEA) Європейської Комісії мав унікальний досвід упровадження міжнародного освітнього проекту – Модуля Жана Моне «Започаткування навчального курсу з права ЄС» (553472-EPP-1-2014-1-UA-EPPJMO-MODULE). Проект передбачав читання лекцій з права ЄС із залученням до навчального процесу як запрошених лекторів зарубіжних фахівців – спеціалістів у галузі європейського права, а також видання підручника¹.

Це видання є суттєво доповненим та доопрацьованим, порівняно з попереднім. До його вдосконалення долучилася низка знаних вітчизняних фахівців, а також колеги з Люблінського католицького університету імені Іоанна Павла II. Було додано розділи «Система правосуддя Європейського Союзу», «Внутрішня і зовнішня безпекова політика Європейського Союзу», «Регіональна політика Європейського Союзу», «Права людини Європейського Союзу», «Право навколишнього середовища Європейського Союзу».

Автори висловлюють глибоку подяку неофіційним рецензентам, які своїми доброзичливими і конструктивними порадами надали величезну допомогу в підготовці рукопису до видання, а також офіційним рецензентам за високу оцінку здійсненої роботи. Особлива подяка співробітникам Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка, Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Наукової бібліотеки Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Люблінській коаліції з проблем інтеграції та професорам Люблінського католицького університету імені Іоанна Павла II за сприяння авторам у зборі нормативного та іншого матеріалу з досліджуваної тематики.

¹ Основи права Європейського Союзу : підручник / [Т. М. Анакіна, О. А. Гавриленко, Ф. Крістіані та ін.] ; за заг. ред. Т. Л. Сироїд ; [координатор проекту А. О. Червяцова]. Харків : Право, 2018. 456 с.

Розділ 1

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

- 1.1. Європейське міжнародне право: від витоків до сучасності.
- 1.2. Етапи формування і розвитку права Європейського Союзу.
- 1.3. Правова природа Європейського Союзу.

1.1. Європейське міжнародне право: від витоків до сучасності

Європейське міжнародне право у своєму розвитку пройшло тривалий та непростий шлях. Будучи невід’ємною складовою міжнародного права, воно пододало всі перешкоди під час становлення та еволюції. Водночас на всіх історичних етапах міжнародне право Європи мало власну специфіку, яка у різні часи більшою або меншою мірою виокремлювала його, надавала особливого забарвлення.

Одразу ж варто наголосити, що періодизація історії європейського міжнародного права має значною мірою умовний характер, адже міжнародно-правові норми виникали залежно від конкретної міжнародної ситуації, у випадку об’єктивної необхідності врегулювання міжнародних взаємин. В історичному розвитку європейського міжнародного права можна виокремити кілька періодів: 1) доба античності (VIII ст. до н. е. – V ст. н. е.), коли поставали та практично втілювалися перші об’єднавчі ідеї, а у відносинах, що виникали між давньогрецькими полісами, Римом та його сусідами закладалися підґрунтя майбутніх міжнародно-правових принципів, формувалися засади окремих галузей та інститутів міжнародного права; 2) доба середньовічного європейського права (476–648 рр.), протягом якої відбувався розвиток правового регулювання відносин між тогочасними суб’єктами європейського міжнародного права, внаслідок чого зміцнювалися зв’язки між ними, насамперед торговельно-економічного характеру, у певних випадках